

המרחב הערבי מגוון משענות

תמיר הימן ויואל גוז'נסקי | 7 ביולי, 2022

מספר מדינות ערביות מבקשות למקם את עצמן בעמדת מיקוח משופרת מול ארצות הברית ולהעצים את חופש התמרון המדיני שלהן, כפי שבא לידי ביטוי על רקע המלחמה באוקראינה ומשבר האנרגיה שהתלווה לה. מטרת מדיניות זו, ככלל, היא לאזן בין הצורך לשמור על קשר קרוב ככל האפשר עם ארצות הברית, בעלת הברית המסורתית שלהן, לבין הפוטנציאל הטמון בראייתן בשיתוף פעולה, בתחומים שונים, עם סין ורוסיה. שיתוף פעולה זה, בעיקר עם סין, מצביע על ניסיון לבסס מערכת יחסים מקבילה עם מעצמות מתחרות לארצות הברית, מתוך רצון לאפשר גיוון משענות עתידי. לישראל יכולת השפעה מסוימת, הן ישירה והן עקיפה, על הכיוון בו נעות מדינות ערב בנושא, שנודעות לו השלכות לא מבוטלות על מצבה האסטרטגי.

מדינות ערביות המצויות באופן מובהק במרחב ההשפעה האמריקאי-מערבי, מנהלות את יחסי החוץ שלהן במידה גוברת של עצמאות ובאופן המאתגר לפרקים את יחסיהן עם ארצות הברית. מטרתן היא להיטיב את מצבן, לגוון את האפשרויות שבפניהן, להימנע מפגיעה ו/או להגביר השפעה. מדיניות זו – אלמנט קבוע בארגז הכלים המדיני שלהן – נועדה להיעזר במדינות כרוסיה וסין כמקור נוסף לתמיכה מדינית, כלכלית ואף צבאית, ולנצלה, לכל הפחות, כדי ללחוץ על ארצות הברית לערוב לביטחונן. מדיניות זו של מדינות שלהן קשרים עם ישראל, עלולה להעיד על השינוי שיתכן וחל במעמדה של ארצות הברית באזור והיא מצריכה שימת לב ישראלית. מכאן עולה השאלה, באיזו מידה מדובר בניסיון לשפר "רק" את עמדת המיקוח וחופש התמרון המדיני שלהן, או שניתן להצביע על חתירה לביסוס מערכת יחסים אסטרטגית עם מעצמה נוספת לצד ארצות הברית, לשם הסתמכות עליה. מאמר זה יבקש להתמקד במניעיו ובהשלכותיו של המאמץ לגוון משענות שמנהלות מדינות ערביות באמצעות בחינת מגמות הרכש הצבאי על ידן, דעת הקהל הערבית בסוגיה זו ועדויות לשיתוף פעולה אסטרטגי בין מדינות ערביות לבין סין ורוסיה.

א. מגמות ברכש הצבאי

בתחום הרכש הצבאי מתוצרתה נהנתה ארצות הברית לאורך שנים מדומיננטיות בקרב מרבית מדינות המזרח התיכון (יוצאות הדופן המובילות הן סוריה ואלג'יריה, הנשענות באופן מלא על אמצעי לחימה מרוסיה, ואיראן הנתונה באמברגו אמל"ח). כיום, שחקנים לא מעטים, שנטו

¹ המחברים מודים לדניאל ראקוב ולתומר ברק על הערותיהם המועילות.

להזדהות באופן מובהק כ"פרו-אמריקאים" ולרכוש אמל"ח בעיקר מתוצרת אמריקאית ואירופאית, רוכשים אמל"ח מתקדם וטכנולוגיות מרוסיה ומסין, למרות הרגישות האמריקאית בנושא.

כשליש מכלל האמל"ח המיוצר בעולם מיועד למזרח התיכון, שם נמצאות [ארבע מעשר](#) היבואניות הגדולות בעולם. על פי מאגר המידע של [SIPRI](#), במקום הראשון במזרח התיכון (ובעולם, עם הודו) נמצאת ערב הסעודית, שהיא יעד ל-11 אחוזים מהרכש הצבאי העולמי, ולאחריה מצרים, קטר ואיחוד האמירויות הערביות. ארצות הברית היא עדיין הספקית המרכזית של אמל"ח למזרח התיכון אך מעמדה בהקשר זה נחלש במעט. אם בין השנים 2012 – 2016 עמד ייצוא האמל"ח של ארצות הברית לאזור על 47 אחוזים מסך כלל הייצוא האמריקאי, בין 2017 ל-2021 ירד ההיקף ל-43 אחוזים.

- רוסיה - 20 אחוזים מסך הייצוא הרוסי בשנים 2017 – 2021 יועד למזרח התיכון, בעיקר למצרים ואלג'יריה. למרות ירידה בהיקף המכירות, יצואנית הנשק השנייה בגודלה בעולם הגדילה בתקופת זמן זו במידה ניכרת (723 אחוזים) את אספקת הנשק למצרים, הלקוחה השלישית בחשיבותה לרוסיה. קהיר הגבירה את היקף ייבוא הנשק ב-73 אחוזים בשנים אלה לעומת 2012 – 2016 והיא ניצבת במקום השלישי בעולם, לאחר הודו וערב הסעודית, בכמות הנשק שהיא מייבאת. למרות מצבה הכלכלי, מצרים הגבירה בעשור האחרון את ייבוא הנשק, בהסתמכה בנוסף על כספי סיוע החוץ האמריקאי גם על הלוואות ומענקים, בין היתר ממדינות המפרץ. רוסיה הפכה לספקית הנשק המרכזית של קהיר בחמש השנים האחרונות. בתקופה זו היא ספקה 41 אחוזים מכלל האמל"ח שמצרים ייבאה, ובכלל זה פלטפורמות מרכזיות: נחתם הסכם לאספקת מטוסי SU-35 (צרפת הייתה אחראית ל-21 אחוזים מהאמל"ח שרכשה מצרים ואיטליה ל-15 אחוזים). בתקופת זו הפכה רוסיה גם לספקית השלישית בחשיבותה לאיחוד האמירויות הערביות, היא סיפקה לה מערכות דוגמת הפנציר [ודווח](#) כי בין השניים נוהלו מגעים לרכישת ופיתוח משותף של מטוסי קרב (יודגש כי מדינות נותנות פומבי לכוונות הרכש שלהן גם כדי להפעיל לחץ על ספקים להוריד מחירים או בניסיון ללחוץ על ארצות הברית לספק להן מערכות דומות). בינואר 2022 [רכשה](#) איחוד האמירויות מערכת להגנה מפני טילים וכטבמים מתוצרת דרום קוראיה, המבוססת על ידע רוסי (s-400), זאת בתגובה להתקפות החות'ים בשטחה.

- סין - ארצות הברית הביעה התנגדותה להתפתחות הקשרים הביטחוניים בין סין למדינות המפרץ ואת חששה בעיקר מגישה אפשרית של סין לטכנולוגיה אמריקאית מתקדמת, על רקע המשא ומתן למכירת מטוסי F-35 לאמירויות. סין נותרה שחקנית משנית בתחום אספקת הנשק ומתרכזת באספקה של מערכות "נישה", שארצות הברית אינה מוכנה לספק, ביניהן כטב"מים מתקדמים, בשל מחויבות ליתרון הצבאי האיכותי הישראלי ולאמנות המגבילות ייצוא אמל"ח (כמו ה-MTCR) או, למשל,

מערכות להגנה מפני טילים/כטב"מים. לאחרונה דווח שסין [סיפקה](#) לערב הסעודית מערכות הגנה מפני טילים מבוססות לייזר. עוד [דווח](#) כי סין תמכור לאיחוד האמירויות 12 מטוסי תקיפה קלים/אימון מסוג ה-L-12 (עם אופציה ל-36 נוספים) למרות התנגדות ארצות הברית לעסקה (יוזכר כי איחוד האמירויות חתמה על עסקה לרכישת 80 מטוסי רפאל צרפתיים על רקע הקשיים המסתמנים בעסקת ה-F-35). כן דווח שבעקבות לחץ אמריקאי הופסקה הבנייה על ידי סין של מתקן צבאי באיחוד האמירויות.

מדינות ערב רוכשות נשק מספקיות שונות, מלבד ארצות הברית, מסיבות שונות. מעבר לסירוב האמריקאי למכור מערכות נשק מסוימות או רצון בסיסי לא להסתמך על ספק יחיד, מדינות רבות במערב יוצרות זיקה בין מכירות אמל"ח לבין נושאים פנימיים, בעיקר זכויות אדם. קשר זה, שרוסיה וסין נמנעות ממנו, הוא לצנינים בעיני מדינות ערב. לדוגמא, פרשת רצח העיתונאי ג'מאל חשוקג'י הביאה לעצירה זמנית בייבוא אמל"ח מערבי לערב הסעודית - פער שאותו ביקשו למלא חברות מסין ומרוסיה.

יתר על כן, סין ורוסיה, בנוסף לייצוא פלטפורמות מתקדמות, מוכנות לשתף פעולה במחקר ופיתוח ואף למקם מפעלים לייצור אמל"ח בשטח מדינות ערב. במסגרת זאת נחתמו [הסכמים](#) בין סין לערב הסעודית ב-2017 וב-2022 לפיתוח וייצור כטב"מים. איחוד האמירויות וערב הסעודית מבקשות גישה לטכנולוגיה משום רצון בביסוס תעשיית נשק לאומית. ערב הסעודית הקימה ב-2017 תאגיד ממשלתי ([SAMI](#)) במטרה להגדיל את יכולת ייצור הנשק העצמית ל-50 אחוזים עד 2030 (כעת יכולת הייצור העצמית היא בין 2-7 אחוזים מכלל ההוצאות על הרכש). יתכן שהעובדה שהן בייג'ינג והן מוסקבה נהנות מהשפעה על איראן משחקת גם היא תפקיד משמעותי בעיני מדינות המפרץ הערביות, המבקשות להשפיע על התנהגותה של איראן.

אולם, גיוון מקורות הרכש הצבאי אינו תמיד העדפה ברורה משום שהוא מטיל עול על הצבאות. רכישת נשק ממקורות שונים דורשת חלפים תואמים, הכשרה ייעודית, מערך תחזוקה ספציפי ועוד. החיבור לסנטקו"ם, הנוכחות הצבאית האמריקאית, המפקדות והתרגילים המשותפים – כל אלה מחייבים חיבוריות ושילוביות. לפיכך, מניע עיקרי לגיוון הרכישות נמצא בשדה המדיני. תחום רכישות הנשק במיוחד לא רק מסייע בבניית גשרים מדיניים, הוא לעיתים נועד לשם כך. מדינות המפרץ למשל עושות שימוש, מאז עצמאותן, ברכש אמל"ח מתקדם, שלעיתים אין להם יכולת להפעילו באופן מיטבי, בכדי לחזק קשרים עם כוחות חיצוניים במטרה לשפר את ביטחונן הלאומי. מעבר לפיתוח יכולות צבאיות, הרכש הביטחוני, נועד גם לצרכי פנים ולתחרות על יוקרה ומעמד בזירה הבין-ערבית.

ב. שיתוף פעולה אסטרטגי

בשנים האחרונות רבו העדויות לשיתוף פעולה בין מספר מדינות ערב לבין רוסיה וסין גם בתחום הגרעין והטילים. בעוד רוסיה מתמקדת בסיוע לבניית תכנית גרעין מצרית אזרחית, סין מגבירה את שיתוף הפעולה בתחום הטילים והגרעין עם ערב הסעודית. זרוע הטילים האסטרטגית של ערב הסעודית מבוססת על טילים שסיפקה לה בייג'ינג בשנות השמונים (טילים מסוג Dong Feng-3 שהוצגו לראשונה בפומבי במצעד צבאי בממלכה ב-2014) וטילים מתקדמים יותר שהועברו [במספר משלוחים](#) החל מ-2018. מעבר לאספקה של הטילים עצמם, נראה שסין מעורבת בהעברת [טכנולוגיית טילים](#) לממלכה. המודיעין האמריקאי הדליף ידיעות על אודות לפחות שני מתקנים שאותרו בממלכה להרכבת טילי קרקע-קרקע מונעי דלק מוצק, שנבנו ככל הנראה בסיוע סין. מעבר למעורבות בתחום הטילי, נראה שסין מסייעת לממלכה בביסוס שליטה במעגל הדלק הגרעיני. ב-2020 דווח סיוע סיני בבניה של מתקן למיצוי "[עוגה צהובה](#)" בערב הסעודית, ממחצבי האורניום שהתגלו זה מכבר בשטחה. המיידת את תוכנית הגרעין הסעודית הוא היותה משופעת במשאבים ונעה [בכיוונים שונים ובמקביל](#) - מסחרי, מחקרי ויתכן אף צבאי - כדי לנהל סיכונים ועל רקע תוכנית הגרעין של איראן. אמנם יש פערי ידע ניכרים לגבי מרבית התחומים הרלוונטיים, גם כתוצאה מהיעדר שקיפות וניסיונות הסתרה סעודיים. על המוטיבציה להישען על הסינים ואחרים משפיע בין היתר הספק אשר לאיתנות המשענת האמריקאית.

יודגש כי חלק ממדינות ערב פיתחו משענות חלקיות, על ידי ביסוס קשרים עם מדינות נוספות שאינן מעצמות. ערב הסעודית פיתחה לאורך השנים משענת אסטרטגית מובהקת בדמות [פקיסטן](#).

בין ערב הסעודית לפקיסטן התפתחו יחסים מיוחדים, שבמרכזם עסקת החליפין שבמסגרתה ערב הסעודית רואה בפקיסטן עורף אסטרטגי, נכס חשוב בריסון ההשפעה האיראנית ומענה לשאיפתה לבעלת ברית שאינה ערבית, בעוד פקיסטן נהנית בתמורה מסיוע כלכלי נרחב, מהשפעה בזירת המפרץ ומתפקיד חשוב בשמירה על המקומות הקדושים לאסלאם, מכה ומדינה. ואכן, ערב הסעודית ופקיסטן השכילו להתגבר על מספר מחלוקות ביניהן בשנים האחרונות, בהן המלחמה בתימן והחרם על קטר, כשהן מתמרנות בין לחצים שונים, מעמיקות את היחסים המיוחדים ומוודאות ששיתוף הפעולה האסטרטגי ביניהן — קונבנציונלי וגרעיני — יישאר סמוי מן העין. יש לתת את הדעת למספר אפשרויות: הבטחה ל"מטרייה" גרעינית, העברת מידע טכני ושמירתו, הדרכה ואימון צוותים סעודים בפקיסטן, מימון ו/או שיתוף פעולה בהעשרת אורניום בפקיסטן, הצבת נשק גרעיני פקיסטני בממלכה תחת שרשרת פיקוד ושליטה פקיסטנית.

ג. עמדת הציבורים במדינות ערב

ניתוח עמדות הציבורים הערבים מצביע אף הוא על רצון לא מבוטל לגיוון משענות ושחיקה במעמד ארצות הברית באזור. למרות הבעייתיות המובנית בדיגום קהלים במדינות אוטוריטריות, אירועי הטלטלה הערבית לפני כעשור העניקו תשומת לב מחודשת לצורך להבין לאן נוטה דעת הקהל הערבית. דעת הקהל הערבית ניתנת למדידה ויש לה חשיבות, גם, ואולי בעיקר, למשטרים עצמם. [מאגר המידע](#) של מכון וושינגטון לחקר המזרח התיכון מעלה כי לאורך זמן (סקרים שנערכו החל מ-2017 ועד 2020) חלה בדעת הקהל הערבית עליה בתמיכה בחשיבות היחסים עם רוסיה וסין, לצד חשיבות היחסים עם ארצות הברית. גם לאחרונה, סקרים שנערכו במצרים (במארס 2022) הראו כי אזרחי מצרים אומנם מתנגדים לצעדי המלחמה של רוסיה באוקראינה ואף ורואים בה אשמה במשבר המזון שפקד אותם. אולם, [מחציתם רואה](#) ביחסים טובים עם רוסיה אלמנט חיוני למצרים.

יתרה מכך, 46 אחוזים מהמצרים רואים ברוסיה המדינה שיכולה להגן עליהם באופן הטוב ביותר מאיומים חיצוניים, לעומת רק [12 אחוזים](#) מהמצרים שרואים כך את ארצות הברית. עוד עולה מהממצאים ש-30 אחוזים מהמצרים רואים באספקת נשק כמציין החשוב ביותר לתמיכה חיצונית בארצם ו-43 אחוזים מהמצרים טוענים כי לא ניתן לסמוך על ארצות הברית בימים אלו ויש לראות בסין וברוסיה שותפות. סנטימנט ציבורי זה במדינות ערב כלפי ארצות הברית אינו חדש, והוא ביחס הפוך לעובדה שהיא עדיין הספקית העיקרית של אמצעי לחימה לאותן מדינות.

סקר שנערך בקטר בנובמבר 2021 העלה ש-[56 אחוזים](#) מהקטרים אווזים בדעה זזה לזו של המצרים. בדצמבר 2021, 50 אחוזים מהציבור באיחוד האמירויות הגדירו כחשובים את היחסים עם שלוש המעצמות המרכזיות - ארצות הברית, סין ורוסיה - [באופן שווה](#), ועמדות דומות נשמעו גם [בכווית](#). מסקרים שנערכו במארס 2020 במפרץ עלה כי [מחצית מהאזרחים](#) בערב הסעודית, איחוד האמירויות וכווית רואים בארצות הברית שותפה בלתי אמינה. סממן פומבי להידוק היחסים בין מדינות ערב לבין סין ניתן למצוא גם בהתבטאויות המנהיגים משני הצדדים, בביקורים הדדיים ובשיתופי הפעולה בתחומים "[רכים](#)" רבים בראשם כלכלה, שת"פ טכנולוגי ותרבות. עמדות אלו כלפי מעמד ארצות הברית באזור באות לידי ביטוי גם בקרב [מובילי דעת קהל](#) ערבים ובעיתונות הערבית, שנתפסת כמשקפת במידה רבה את עמדת המשטרים.

סיכום

למרות שמרבית מדינות ערב עדיין רואות בקשר עם ארצות הברית נדבך מרכזי בביטחון, הן מוטרדות מצמצום הקשב האמריקאי לבעיות הביטחון שלהן. לפיכך, הקשרים עם בייג'ינג ואף עם מוסקבה משמשים אותן, לכל הפחות, כדי ללחוץ על ארצות הברית להקדיש קשב רב יותר לבעיות הביטחון שלהן, להביע מורת רוח מהמדיניות האמריקאית מול איראן ומסדר היום של הממשל, הכולל רגישות לנושאים כחופש פוליטי וזכויות אדם. אולם, לא מן הנמנע שהן נעזרות בקשרים אלו, בעיקר עם סין, לא רק כאמצעי לחץ על ארצות הברית אלא כתוספת לקשר עמה בטווח הארוך. מדובר לפיכך בתזוזה איטית והדרגתית מצד מדינות ערב, שעלולה להיות

מנוגדת גם למגמת הבריתות האזוריות המתקמות בחסות אמריקאית בין ישראל למספר משכנותיה.

בחינה של שלושת המדדים – רכש אמצעי לחימה, שיתוף פעולה אסטרטגי ומגמות בדעת הקהל הערבית – מעלה כי השניים האחרונים מצביעים יותר בבירור על נטייה לגיוון משענות עתידי. עם זאת, הניתוח מלמד על כי גם הרכש הצבאי נועד לגיוון התמיכה המדינית. היבט זה בולט בעיקר במדינות המפרץ הערביות. ויודגש: תכליתו של סחר באמצעי לחימה הינו ייחודי. בשונה מההיבט הכלכלי הוא אינו נועד להתמודד עם ביקוש או מחסור, הוא אינו נצרך בשגרה אלא דווקא נשחק עם הזמן ומאבד ערך. תכליתו העיקרית היא הקרנת עוצמה, הרתעה ומוכנות למשבר. הדבר דומה לרכישת פוליסת ביטוח חיים ויאכטה במוצר אחד: הפוליסה נועדה לשעת חירום, בעוד היאכטה נועדה למטרת "ייראו וייראו". אבחנה זו חשובה כאשר נבחן רכש של מדינות המצויות במשבר כלכלי חמור אך מתעצמות צבאית, דוגמת מצרים. עולות ממנה שאלות חשובות וביניהן: את מי מבקשים המצרים להרתיע? ועוד: לקראת אילו מצבי חירום מתכוננים במדינות המצויות בתהליך נורמליזציה עם ישראל?

מדינות ערב ברובן מכירות בכך שסין ורוסיה אינן תחליף לארצות הברית והן לא תצאנה להגנתן אם יעלה הצורך, אך עצם הבחירה של חלקן ב"ניטרליות" מופגנת, למשל על רקע המלחמה באוקראינה, עלולה להעיד על פיחות במעמד ארצות הברית באזור בעיני בעלות בריתה המסורתיות. שאלה פתוחה בהקשר המלחמה באוקראינה היא, באיזו מידה הקושי של רוסיה לממש מטרות מלחמה והביצועים הצבאיים שהיא מפגינה ישפיעו על נכונותן של מדינות במזרח התיכון להעמיק את הקשרים הביטחוניים עמה. ועם זאת, הניסיון לגדר סיכונים ולהיות במוקד התחרות הבין-מעצמתית הוא דרך יעילה בראיית חלק ממדינות ערב למקם אותן בעמדת מיקוח משופרת מול ארצות הברית, להעצים את חופש התמרון המדיני שלהן ולאותת לארצות הברית כי הן אינן מונחות עוד בכיסה. עניין זה בלט בסירובן הראשוני של מדינות המפרץ להגביר את תפוקת הנפט והגז לבקשת ארצות הברית על רקע המלחמה באוקראינה וניסיונה של וושינגטון להוריד את מחירי האנרגיה במחצית הראשונה של 2022.

התחרות הבין-מעצמתית והמעבר מעולם חד-קוטבי לעולם דו-קוטבי או רב-קוטבי היא דינמית באופייה ומשפיעה על כל השחקנים הקטנים במערכת, המתבקשים להתאים את עצמם לנסיבות ולתנאים המשתנים ולנקוט מידה זו או אחרת של גידור סיכונים. בהקשר זה יש לשאול באיזה צד יבחרו מדינות ספציפיות במרחב הערבי כשתונח בפניהן הדילמה – בחירה בין ארצות הברית או בסין. ככלל, מדינות ערב, במיוחד מדינות המפרץ, מבקשות להימנע מהצורך "לבחור צד" וחוששות להפוך לזירה של עימות בין-מעצמתי. הן מבקשות לקיים יחסים תקינים עם כל הצדדים, ככל האפשר. אלא שארצות הברית מגלה פחות ופחות סבלנות לקשר המתהדק בין לבין סין, שבא לידי ביטוי בחדירה של טכנולוגיה סינית למפרץ (5G), רכש חברות ופיתוח תשתיות לאומיות.

ערב ביקורו החשוב של נשיא ארצות הברית, ג'ו ביידן, במפרץ, הנתפס כהישג לאסטרטגית הגידור שלהן, מדינות המפרץ מבקשות לחזור למשוואת היחסים הקודמת - נפט תמורת ביטחון - עם ארצות הברית. קרי, הן תשתפנה פעולה בוויסות מחירי הנפט, ואילו ארצות הברית תהיה קשובה יותר לצרכי הביטחון שלהם. מדובר ביותר מאכזבה מצד מנהיגי מדינות המפרץ ממדיניות ארצות הברית במזרח התיכון, אלא בהבנה עמוקה כי צרכיה ויעדיה של ארצות הברית מצויים במקום אחר וכי על המדינות להתאים עצמן למדיניות המשתנה, בכלל זה ביסוס שת"פ מדיני וצבאי עם מעצמות אחרות, קרי גיוון משענות. בשונה מבעבר חלק מהמנהיגים אינם חוששים עוד להתבטא כך גם [בפומבי](#).

באופן מסורתי גיוון מקורות הרכש הצבאי נועד, לפחות במקרה של מדינות המפרץ, לצרכים מדיניים. שיתוף הפעולה האסטרטגי בין מספר ממדינות המפרץ לבין סין וניתוח עמדות הציבור בעולם הערבי תומכים גם הם בהערכה, שאותן מדינות מבקשות לבסס בהדרגה מערכת יחסים מקבילה עם מעצמות מתחרות לארצות הברית.

המעורבות הסינית במפרץ אינה משתווה לזו של ארצות הברית, אך היא מצביעה על מגמת הידוק היחסים בין בייג'ינג לבין מדינות המפרץ הערביות ויתכן - רצונה של סין לנצל לטובתה סדקים ביחסים בין ארצות הברית לשותפותיה במזרח התיכון. גם ללא קשר לצורך של מדינות באזור בגידור סיכונים כדי למקסם את יכולת המיקוח שלהן, או להצטייד ביכולות שארצות הברית אינה מוכנה לספק, חלקה של סין בכלכלת המפרץ, שהוא גדול ממילא כבר כעת, צפוי להתרחב. משתנה משמעותי זה משפיע גם על תחומים אחרים במכלול שיתוף הפעולה בין הצדדים.. בעבור מדינות ערב, מדובר בהרבה מעבר לכלכלה גרידא, מה גם שסין היא הלקוחה המרכזית של נפט ממדינות המפרץ (מרבית הנפט המיוצא מהמפרץ מיועד לשווקים באסיה). בראייתן, הקשר עם סין הכרחי לשמירה על יציבות כלכלית ויכולתן לעמוד ברפורמות וביעדי פיתוח הכרחיים דוגמת 'חזון 2030' בערב הסעודית, 'חזון 2035' בכווית ו'חזון 2040' באיחוד האמירויות.

מאמר זה ביקש להתמודד באמצעות נתונים אמפיריים, ככל הניתן, עם הערכה הנשמעת לעיתים לגבי ארצות הברית כמי שמפחיתה את מעורבותה באזור, ולעורר שיח בנושא. נושא זה הוא בעל חשיבות רבה לישראל, שלה עניין רב וברור בהבנה לאן פני המרחב הערבי, ולמצער לאן פונות מדינות מרכזיות בו. מטבע הדברים, יש קושי לכלול בניתוח מעין זה את כלל מדינות ערב, וגם מדינות המפרץ אינן עשויות מקשה אחת. כמו כן, ראוי כי מחקר המשך בנושא יבחן האם מתקיים גיוון משענות גם בתחומים "רכים" יותר, דוגמת שיתוף פעולה מדעי-טכנולוגי, ויעקוב אחר ניסיונות אמריקאים לסכל מהלכים של מדינות ספציפיות לקראת שיתוף פעולה עם סין ורוסיה – היכן הצליחו ובאילו מקרים כשלו.

המלצות למדיניות

- מאמר זה ביקש לפתוח צוהר למגמה מסתמנת של גיוון משענות בקרב מדינות ערב ולהמליץ על מעקב שיטתי בתחום, שלו נגיעה ישירה לביטחון הלאומי הישראלי. לישראל אינטרס שמדינות ערב תשמורנה על אוריינטציה פרו-אמריקאית מובהקת, ויש לה יכולת מסוימת לתרום לשיכון מתחים ולתווך בין וושינגטון למספר מדינות ערב.
- בתחום הגרעין, ישראל אינה יכולה להישאר אדישה לעדויות בנושא הפיתוח הגרעיני בערב הסעודית ועליה לשפר את הכלים המודיעיניים העומדים לרשותה כדי לאפשר פיקוח טוב יותר בהקשר זה. על ישראל, הגם שהיא חולקת אינטרסים משותפים בלתי מבוטלים עם ערב הסעודית, גם לפעול כדי לבסס שיח מקצועי בנושא מול שותפיה בארצות הברית ובאירופה. במיוחד בכל הקשור בפיתוח גרעיני – על ישראל להעניק דחיפות לנושא כדי לנסות ולמנוע הפתעות אסטרטגיות, גם בקרב שותפותיה האזוריות.
- בתחום הנשק הקונבנציונאלי, בשנים האחרונות התעלמה ישראל במידת מה מההתעצמות הצבאית של מספר מדינות במפרץ, השוחקת את יתרונה הצבאי האיכותי ועליה לפיכך להגביר את המעקב אחר הגעת מערכות נשק מתקדמות, מערביות ושאינן מערביות, למזרח התיכון.
- היקף הרכש הצבאי של ערב הסעודית ובעיקר של מצרים – שמגמת ההתעצמות הצבאית שלה בשנים האחרונות חריגה בכל קנה מידה, במיוחד על רקע מצבה הכלכלי ושיפור היחסים עם ישראל – ראוי לתשומת לב בשל האיום האפשרי הגלום בו.
- גיוון משענות על ידי מדינות ערביות והשפעה של מעצמות אחרות מלבד ארצות הברית במזרח התיכון משליך ישירות על אינטרסים ישראלים מהותיים וראוי שיהיה במוקד שיח אסטרטגי בין ישראל לארצות הברית ולמדינות אירופאיות מרכזיות, ובעיקר גרמניה, צרפת ובריטניה. בהקשר זה:
 - יש עדיפות להימצאות אמצעי לחימה אמריקאים, גם מתקדמים, ברשות אותן מדינות, כדי לשומרן במחנה האמריקאי וכדי שלא יידחקו לזרועות סין ורוסיה. אולם, להימצאות נשק שאינו מערבי במדינות ערב, שלהן קשרים טובים עם ישראל, עשוי להיות גם יתרון מסוים משום שכך יתכן שתהיה לישראל גישה למערכות שנמצאות גם אצל אויביה.
 - יתכן שהחולשה הצבאית היחסית שמפגינה רוסיה במערכה באוקראינה היא הזדמנות עבור מדינות המערב לחזק את הקשר שלהן עם מספר ממדינות ערב, שחיזקו את הקשרים עם מוסקבה בשנים האחרונות. זאת, למרות שיש במדינות ערב הרואים במקרה של אוקראינה עדות לחולשת המערב לנוכח מתקפה על בעלת ברית.

- יש לבחון האם ובאיזו מידה סיוע ישראלי שקט, שנועד לבסס יכולות טכנולוגיות-צבאיות במדינות ידידותיות לישראל במרחב, יכול לסייע במניעת "זליגה" של חלקן לעבר שיתוף פעולה עם רוסיה וסין.